

Bakos Petra

· Társadalmi Nemek Tanszék
· Közép-európai Egyetem, Budapest
· petra.bakos@gmail.com

TESTET ÖLTÖTT HATÁROK

Embodied Borders

Otelovljene granice

A jelenlegi kelet-európai, a Vajdaságot is erőteljesen érintő elvándorlási hullám kapcsán dolgozatom azt kutatja, miféle hatása lehet annak, ha valakit egy olyan közegben, amelyben megélhetését és/vagy túlélését reméli, oda-nem-illőként bélyegeznek meg. Két bevándorlóregény olvasatán keresztül arra keresek választ, egy egyén anyagi helyzete, származása és társadalmi neme miképpen befolyásolják a róla mint idegenről alkotott képzeteket, és ezek hogyan alakítják az egyén önképét.

Kulcsszavak: bevándorló, idegen, otthon-lévő-test, oda-nem-illő-test

„(magának szinte már afrikai orra van, mondta egyszer valaki, egy vendég, a maga orra jól illene egy afrikai archoz. Ó, valóban úgy találja?)” válaszolja készségesen Kocsis Ildikó, Melinda Nadj Abonji önéletrajzi fikciója, a *Galambok röppenek föl* narrátora (Galambok [G] 209. oldal), egy másfeledik generációs jugoszláviai magyar bevándorló Svájcban. A családi vállalkozásban pincérnőként besegítő Ildi kikeményített köténykéjével meg az „olyan szoknyával, amiben csak tipegni lehet” (G 80) nap mint nap felölti a jó vendégmunkás arcát, és meghunyászkodó mosollyal tűri a svájci fensőbbrendűség megnyilvánulásait. Nincs más választása: szülei, akik egyetlen szóval – Arbeit – mentek ki Svájcba (G 42), miután több mint egy évtizedet gürcöltek egy német nyelvű faluban, 1993-ra végre kellő megbecsülésre és ezzel társadalmi hitelképességre tettek szert ahhoz, hogy kibérelhessenek egy jól menő helyi kávéházat, a Mondialt. Csakhogy a kávéház, amint neve is sejteti, világuk torz tükre is egyben: a konyhában a vállalkozás horvát és szerb menekült alkalmazottai között felizzanak a jugoszláv háborúk feszültségei, miközben a svájci kuncsaftok között a családtagok tovább-

ra is bizonytalan társadalmi státuszukért küzdenek. Ezért kényszerül Kocsis Ildikó mosolyogni, még akkor is, ha sértően személyeskedő megjegyzéseket kap: mosolyával azt üzeni, ő egy szelíd vadember, aki méltó az őt befogadó svájciak bizalmára.

„Remek, hogy egy bevándorló hátterű rendőr kerül a csapatunkba. ...itt még egyet sem láttunk. [...] Mármint bevándorló hátterűt. Igaz, más szempontból nagyon is jól ismerjük magukat”, üdvözlí az elfogultságtól és idegességtől szólni sem képes Fekete Annát, Kati Hiekkapelto skandináv krimijének, a *Kolibrinek* a főhősét új főnöke az első munkanapján (*Kolibri* [K] 18. oldal). Anna egy fiatal detektív, aki csak nemrégiben került alkalmazásba a finn rendőrség kötelékében. Hátterét tekintve másfeledek generációs jugoszláviai magyar bevándorló, pontosabban menekült, aki az édesanyjával és bátyjával a háborúk elől szökött Finnországba. Amikor a gyerekei felnőttek, és Szerbiában a helyzet rendeződni látszott, édesanyja visszatért a vajdasági Magyarkanizsára, míg bátyja ugyan Finnországban maradt, de megrekedt az oly sok bevándorló osztályrészévé váló féléletben: finnül gyöngén beszél, munkahelye nincs, hazamenni szégyell; exjugó ismerősökkel való nosztalgizással, alkohollal és csellengéssel tölti napjait. Anna ezzel szemben a sikeresen asszimilálódott bevándorló iskolapéldája lehetne: egyetemet végzett, hamarosan munkát kapott, és már fiatalon felelősségteljes állása van. Csakhogy új munkahelyén Annának nemcsak egy kurd bevándorló család kapcsán felmerült becsületbeli erőszak ügyével, valamint egy rendkívül bonyolult sorozatgyilkossági eset fokozódó kihívásaival kell nyomozóként megbirkóznia, de partnere, Esko nőellenes és idegengyűlölő megnyilatkozásaiával is...

Dolgozatomban Nadj Abonji *Galambok röppenek föl* és Hiekkapelto *Kolibri* című regényében a magukat az emberi norma megtestesítőjeként érzékelők és a kívülállónak, ezért alacsonyabbrendűnek tekintettek, azaz hétköznapi szóval az idegenek között zajló találkozásokat vizsgálom a regények főhősnői szempontjából. Arra vagyok kíváncsi, miféle hatása lehet annak, ha valakit egy olyan közegben, amelyben megélhetését vagy éppen csak túlélését reméli, idegenként bélyegeznek meg. Amint a fenti rövid leírásokból kiderül, Kocsis Ildikó és Fekete Anna jugoszláviai magyar bevándorló nők, akik gyerekként szüleikkel nyugat-európai országokban telepedtek le. Csakhogy, mivel Kelet-Európából, és ezen belül is a Balkán térségéből érkeztek, a fehér nagyrasszhoz tartozásuk, ezzel összefüggésben európaiságuk, valamint ennek folyományaképp létjogosultságuk a nyugati társadalmakban újra meg újra megkérdőjeleződik. Az pedig, hogy történetesen nők, még kiszolgáltatottabbá teszi őket a magukat igazi svájcinak és igazi finnek tekintők tolakodásával szemben, akik a nőiségük okán idegenségü-

ket mint könnyebben megközelíthető, ártalmatlanabb, kikezdzhetőbb, vagy éppen idomíthatóbb idegenséget érzékelik. Az egymást érő idegengyűlölő és/vagy szexista megnyilvánulásokban – például amikor Fekete Annát detektívtársa a „ringasd már ide azt az egzotikus popsídat” (K 214) mondattal hívja helyszínelésre – egyrészt a különböző földrajzi régiók lakosait egy eurocentrikus civilizációs ranglétra alapján besoroló rasszista attitűd, másrészt pedig a nőiséget az irányíthatatlan impulzivitással és/vagy az akolmeleg passzivitással azonosító kártékony sztereotípiahalmozás lendül mozgásba.

Sara Ahmed az ember normatív alappozícióját birtokoló személy, avagy Ahmed kifejezésével: az otthon-lévő-test (body-at-home), illetve az odanem-illő-test (body out of place), azaz a fogyatékkal élő, a hajléktalan, a menekült, vagy éppen a munkaképtelen öreg teste közötti találkozást az abjekció kristevai fogalma felől közelíti meg (AHMED 2000: 85–86). Az abjekció megvetés, félelem és undor elegye, amely Kristeva szerint a szubjektum fejlődésének azon szakaszában jelentkezik, amelyben még bizonytalan az én – nem-én megkülönböztetés. Amikor a bizonytalan kontúrú én megvetést érez a külvilág egy elemével szemben, az szükségszerűen az önmegvetés jegyeit is magában foglalja. Az abjekció affektív állapota ekként előkészíti az én határainak kijelölését, egyúttal a nem-én megjelölését, utóbbiba beleértve azt is, amit az én saját magából kivet(ne), ekként „kultúráim kiindulója” és „védőkorlát” (KRISTEVA 1996: 169). Csakhogy, míg kora gyermekkorban elengedhetetlen fázisa a szubjektummá válás folyamatának, addig a felnőttkorban fellépő abjekció patológiás tünetegyüttes fennállását jelzi (PÁLMAI). Ha a szubjektum az ismeretlennel való találkozás hatására visszahullik a képlékenység és kontúrталanság kora gyermekort idéző állapotába, erőteljes abjekciós tüneteket produkálhat, melyet gyakran az én határainak újrajelölését célzó, nemritkán erőszakos megnyilvánulások követnek. Erre példa, amikor az otthon-lévő-test egy szerinte oda-nem-illő-testet – azaz bármely testet, amelyet magától különbözőnek és ennél fogva fenyegetőnek él meg – alacsonyabbrendű emberi vagy akár állatokhoz hasonlatos lénynek tekint és akként kezel, vagy amikor az oda-nem-illő-testet biológiai és/vagy morális fertőzésforrásként jelöli meg – mint ahogyan napjainkban számos sajtóorgánium teszi az Afrikából és a Közel-Keletről menekülőkkal. Az otthon-lévő-test a szerinte oda-nem-illő-test megjelölése, majd eltávolítása révén a saját határait akarja biztosítani, egy olyan ideálisan zárt állapothoz kíván eljutni, amely fenntartja saját, illetve mindannak, amivel szimbolikusan azonosul (klub, nemzet, ország), tisztaságának illúzióját.

Ennek a törekvésnek a motorja az a szorongástelt sóvárgás, hogy megteremtessék a különbség, amelyet a természet nem szolgáltatott készen: a különbség, amely végérvényesen elhatárolja a felsőbbrendűt az alsóbbren-

dűtől, az embert az állattól, az időtlen szellemit a romlékony anyagtól. Az ember fogalma ugyanis az erre irányuló sok évszázados törekvések ellenére sem tudott soha megnyugtatóan egyértelmű kategóriává kristályosodni. Azok, akiknek a hatalmi helyzete lehetővé tette, hogy normát alkossanak, vagyis az adott történelmi helyzetben magukat otthon-lévő-testekként érzékelők újra meg újra meghúzták a fogalmi kategória határait, szimbolikusan kizárva mindazt, ami értelmezésük szerint nem 'emberi' – azaz nem olyan, mint ők maguk. Erre a neme (férfi), rassza (fehér), geopolitikai helyzete (nyugat-európai, észak-amerikai) és társadalmi osztálya (felső és közép) által erősen meghatározott 'emberre' mint egyedüli önállóan cselekvőképes lényre tekintettek, aki a felvilágosodás az istenséget ésszel behelyettesítő hierarchiájában a legfelső pozíciót birtokolta. Ebben a világrendben a nem-emberi létezők összessége vagy egészen feleslegesként, vagy legfeljebb az emberi fogyasztás folyton megújuló nyersanyagforrásaként tételeződött, ami sokban hozzájárult a természet kizsákmányolásának megigazolásához. Ugyanezen logika szerint alacsonyabb rangúnak minősültek azok az embercsoportok is, akik a rohamosan iparosodó nyugati társadalmaknál „természetközelibb” életmódot folytattak – így nyert az egyedül autonóm módon cselekvőképesként felfogott 'ember' karteziánus kategóriája alapvető fontosságot a kapitalista gyarmatosító beavatkozások megigazolásában is. Harmadrészt pedig, a természetről mint ontológiailag alantasabb létezőről alkotott elgondolások nyomán az emberi ranglétrán alacsonyabb fokú besorolást kaptak azok is, akiknek a testük működése „látványosabb”, köztük a nők, a gyerekek, az aggok és a betegségekkel küszködők.

Amikor ös-finn detektívtársa, Esko azt mondja Fekete Annának, hogy „Pontosan emiatt nem alkalmasak annyira a nők politikusnak, mint a férfiak, túlságosan ki vagytok szolgáltatva az érzelmeiteknek. Ti, déliek talán még inkább, mint a finnek!” (K 93), a kijelentésben megnyilvánuló szexizmus és xenofóbia tulajdonképpen egy tőről fakad: az északi azért alázza meg a délit, a férfi a nőt, mert hite szerint az alacsonyabb rendű, azaz ez esetben a finn állami rendőrség kötelékébe oda-nem-illő-test. Míg az abjekció a jelölést előkészítő affektív állapot, Esko fenti mondata már az én határainak újra-megvonására tett kísérlet: az otthon-lévő-test a sztereotípiákat mankóként használva megpróbálja visszaállítani a maga fölérendelt helyzetét, hogy ezáltal túljuthasson az idegen, de még inkább annak közelsége és hasonlósága keltette bizonytalanságon. Csakhogy, miként Sara Ahmed is jelzi, minden ilyen határmegvonás ideiglenes, ezért az otthon-lévő-test szempontjából az oda-nem-illő test állandó veszélyforrást jelent, mivel bármikor előfordulhat, hogy valamiképpen mégiscsak átszivárog azon a mezsgyén, amely körülhatárolja a magát felsőbbrendűnek tekintő szubjektum

előnyeit biztosító belső, biztonsági zónát. Az otthon-lévő-testek bizonytalanságát, amely a határmezsgye mégiscsak-átjárhatóságából fakad, Ahmed az abjekció krízisének nevezi: az otthon-lévő-test válságként éli meg, hogy nem tudja százszázalékos biztossággal elhatárolni magától az idegent, hiszen az idegen sokszor már átlépte a külső és a belső köröket elválasztó határvonalat, mire idegenként felismerhetővé válik (AHMED 2000: 93). Ez talán még inkább lehetséges azon oda-nem-illő-testek esetében, amelyek látszatra megkülönböztethetetlenek az otthon-lévő-testektől – mint például a fehér kelet-európai bevándorlók a nyugat-európai társadalmakban. Ha pedig, mint Kocsis Ildi és Fekete Anna, másfeledek generációs bevándorlókként az adott nyugat-európai országban cseperedtek fel, és úgy beszél a helyi nyelvjárást, mint akármelyik odavalósi, az őket a sajátjaiktól elhatároló különbségek megkonstruálása még több munkát vesz igénybe az otthon-lévő-test részéről. Emiatt aztán állandóan készültségben kell lennie, éberségéből egy pillanatra sem engedhet – újra meg újra meg kell húznia a szimbolikus határvonalakat, melyekkel saját helyzeti előnyét védi.

Fontos emlékeznünk arra, hogy Ahmed az otthon-lévő-test kifejezéssel a magukat az 'ember' normatív alappozíciója birtoklójának tekintő személyeket jelöli a szerintük oda-nem-illő testtel való találkozás helyzetében. Sem az otthon-lévő-test, sem az oda-nem-illő-test nem fix állapot, hanem az adott interakcióba foglalt erőviszonyok mozgósításának függvénye. Nem egyszerűen bármely nyugat-európai, és/vagy fehér, és/vagy középosztálybeli, és/vagy férfi stb. számít otthon-lévő-testnek, hanem csakis az a szubjektum, amely magát egy abszolút értékrend letéteményesének tekintve kirekesztőleg viszonyul az eltérést képviselőkhöz. Ennélfogva egy egyén viselkedhet otthon-lévő-testként alkalmilag vagy rendszeresen, de kerülhet az oda-nem-illő-test helyzetébe is, s ez fordítva is igaz: ha mondjuk egy jugoszláviai magyar bevándorló, akivel Nyugaton azt éreztetik, oda-nem-illő-test, hazalátogatván a Vajdaságban kirekesztőleg viszonyul egy roma etnikumú személyhez, akkor már otthon-lévő-testként lép fel. Idevágó példa, hogy a regénybeli Kocsisék, amikor felszolgálót keresnek a Mondialba, a hirdetésbe azt írják, „svájciak előnyben” (G 79), azaz munkaadóként kirekesztőleg viszonyulnak a bevándorlókhöz. Ekkor még nincsenek tisztában azzal, hogy jelenlétük a helyiek szemében már megbélyegezte a Mondialt mint olyan kávéházat, ahol bevándorlók, sőt, rosszabb: balkániak dolgoznak, s ahová éppen ezért svájciak nem is jelentkeznek állásért. Ellenpéldaként viszont hadd álljon itt, hogy a *Galambok röppennek föl* és a *Kolibri* szövegében is szép számmal akad kedves, nyílt, segítőkész és támogató, finn és svájci, férfi és nő, aki őszinte érdeklődéssel fordul hösnőink felé. Erőteljesebb nyomvonalat képeznek azonban a regényekben a traumatizáló találkozások, azaz

azok a helyzetek, amikor Ildi vagy Anna valamely bennszülöttségére büszke otthon-lévő-test által megméretetik és könnyűnek találhatik.

Sara Ahmed már idézett tanulmányában azt is kifejti, hogy az otthon-lévő-testtel való találkozás de-formáló és/vagy re-formáló hatással lehet az oda-nem-illő-test szubjektumára, aki tulajdonképpen az otthon-lévő-testtel való találkozása révén szembesül azzal, hogy ő oda-nem-illő-test. Ez teszi oly sérülékennyé a svájci kuncsaftok méricskélő tekintete előtt a kávéház pultja mögé menekülő Ildikót – „fölszolgálás közben kiszolgáltatottnak érzem magam, mert szabad a kilátás rám, a lányra, aki vagyok” (G 80). Az oda-nem-illő-test az abjekció krízisét átélő otthon-lévő-test ismétlődő, nemritkán agresszív határmegvonó kísérletei révén kap eszközöket ahhoz, hogy magában bizonyos vonásokat mint különösen nemkívánatosakat, másokat pedig mint a jövőbeni befogadás szükséges, bár sohasem elégséges feltételeit azonosítsa (AHMED 2000: 85–86).

A Mondial fürkész tekintetű vendégei, csakúgy, mint Esko nyomozó számára a jugoszláviai magyar bevándorlókat mint oda-nem-illő-testeket meghatározó különbségek konstruálása elsősorban a Balkánhoz való tartozásuk jegyében zajlik, azaz Ildikó és Anna balkániságának a mértéke a 'valódi' emberek közé való asszimilálódásuk lehetőségének fokmérője. Más szóval, azt, hogy mennyire kívánatosak az otthon-lévő-testek körében, az dönti el, mennyiben képesek eloszlatni a balkániságukkal asszociált ellentmondásosságot. A Balkán szimbolikus földrajzi kategóriája régtől bejáródott kapaszkodót kínál az európai és a nem-(egészen)-európai közötti eltérés kijelöléséhez, hiszen a térség már a felvilágosodás diskurzusaiban is a barbár és a kulturált területek közötti senkiföldjeként szerepelt. A metageográfia, azaz azon „térbeli szerkezetek tárháza, melyek révén az emberek a világról való tudásukat rendszerezik” (LEWIS AND WIGEN 1997: ix) jellegzetesen fekete-fehér virtuális térképén a Balkán azóta is olyan sűrű zóna, amelynek mind a Kelethez, mind a Nyugathoz való különbsége és viszonyulása képlekeny és visszás.

A Balkánként emlegetett terület hosszú ideig Habsburg és/vagy Ottomán uralom alatt állt, ezeken a birodalmakon belül pedig folyton mozgásban lévő peremeket foglalt magába. A Habsburg és az Ottomán Birodalom, valamint az Orosz Császárság voltak az egyedüli olyan európai birodalmak, amelyeknek nem voltak tengeren túli gyarmataik. Ebből egyrészt tetemes gazdasági hátrányuk adódott, másrészt a tengeren túlon gyarmatosító ún. nagyhatalmak hamar morális fölényt kovácsoltak saját gazdasági előnyükből. A középkor óta fennálló, kelet vs. nyugat mint barbárság vs. civilizáció hierarchiáját fellevenítve a Habsburg, az Ottomán és az Orosz birodalmakat másodlagos, szubaltern birodalmaknak tekintették, lakóikat pedig a birodalmi eltérés je-

gyével bélyegezték meg, azaz a lakosságot nagyrasz-alapon rangsorolták (MIGNOLO AND TLOSTANOVA 2006, TLOSTANOVA 2010). A szubaltern birodalmak fehér bőrű alattvalói inentől amolyan kétséges, másodlagos, mintha- vagy piszkos-fehéreknek számítottak, az eurocentrikus civilizációs ranglétra alsóbb fokaira kerültek. A birodalmak széthullása után a civilizációs vízválasztóként is értett birodalmi határvonalak körüli bizonytalanság az egykori határvidékeken kialakult új nemzetállamok megítélését is fémjelezte. Ezek az államok egyfelől a nagyhatalmi érdekek, másfelől olyan súlyos belső problémák szorításában vergődtek, mint a gyöngye lábakon álló gazdaság, nagyfokú társadalmi egyenlőtlenségek, etnikai villongások stb., ami hozzájárult ahhoz, hogy a térség nyugat-európai civilizációs mércék szerint továbbra is félig-leszakadt peremvidék maradjon. Később a Vaszfüggöny fizikai és ideológiai válaszfalként mintegy fél évszázadra „tisztázta” a Kelet és Nyugat szimbolikus határmezsgyéje körüli visszasságokat, miközben a „mögé” került történelmi régiók és lakosaik, beleértve a valamikori Jugoszláviát is, a hidegháborús diskurzusokban gyakran úgy tűntek fel, mint akik egyébként is régtől fogékonyak az olyan Európa-ellenesnek tekintett ideológiákra, mint a kommunizmus. Az elemzett regények szempontjából fontos az is, hogy a hetvenes évek végétől a tágabb kelet-közép-európai térségben fennálló észak–dél hierarchia, amely Közép-Európát és annak államait a Balkán államai fölé rangsorolta, új erőre kapott. Ez szintén a 19. századi nagyhatalmi értékrend lecsapódása, ugyanis ekkoriban a másodlagos vagy szubaltern birodalmak közül a Habsburg Birodalom, lévén nyugati keresztények lakta terület, nagyhatalmi megítélése sokkal kedvezőbb volt, mint például az Ottomán Birodalomé (MELEGH 2006, WOLFF 1994, WANK 1997). Az Európa nyugati részét a keleti fölé, utóbbin belül az északi részeket a dél fölé rendelő hierarchia célja a nyugat-európai ember civilizációs előnyeit szavatoló biztonsági zóna kijelölése. Ebben a képletben a Balkán, mint egyszerre keleti és déli térség, afféle tamponzóna, amely az igazi Európa és a már nem-Európa közé ékelődik: egy félig-meddig fejlett, félig-elmaradott, rész-civilizált térség, amely ellentmondásosságánál fogva folytonosan szorongást kelt (TODOROVA 1999).

Pontosan ennek a Balkánnal és a balkániakkal asszociált ellentmondásosságnak a hatásai érhetők tetten a *Galambok* és a *Kolibri* szövegében. „Tudniuk kell, hogy a kisasszony a Balkán magyar részéről való [...]. Vajdaság, így hívják a vidéket, ami nemrég még autonóm tartomány volt, ugye? (...az anyanyelvük tehát magyar és nem szerbhorvát, következettette ki Frau Berger, igen, válaszoltam. Akkor maga nem is balkáni? Voltaképpen nem, feleltem, de valahogy mégis, gondoltam. [mire] Herr Berger: Látod, mondtam neked, hogy a balkániaknak másmilyen a fejformájuk)” (G 112).

Az idézetből is kitűnik, hogy az otthon-lévő-test perspektíváját képviselő Bergerék keményen dolgoznak azért, hogy a Kocsis Ildi és családja kapcsán felmerülő balkániság gyanúját eloszlassák. A nagyrosszokat egymástól diszkrét testi jegyek alapján megkülönböztető „klasszifikáció igénye”, ahogyan Anne Fausto-Sterling fogalmazott, az európai és az idegen közé verhető „tudományos” ékek egész sorát eredményezte, ezek egyike volt a 19. században nagy népszerűségnek örvendő fejforma-elemzés és agy-űrtartalom összevetés (FAUSTO-STERLING 1995: 40). Ahogy az iménti szövegrész példázza, a fejforma-elemzés módszertanának rasszista szótára beleszivárgott és benne ragadt a művelt európai középosztály szóhasználatában, hogy szükség esetén aktiválódhassék. Márpedig annak eldöntése, hogy a felszolgálószemélyzet, akinek még az ételükhöz is hozzáférése van, a balkáni „harcias csürhéhez” és „hiénákhoz” (G 95) tartozik-e, tehát afféle „homo balcanicus [aki] egyszerűen még nem esett át a fölvilágosodáson” (G 98), égetően szükséges. A fejforma-elemzést végző Bergerék a maguk részéről kellően megnyugtatónak találták, hogy a Kocsis család magyar származású, azaz számukra a Balkán határai etnikai határokká egyszerűsödtek. Herr Pfisternek például az számít, hogy a családnak svájci állampolgársága van, folyékonyan beszélnek a helyi nyelvjárást és helyi szokásokat követnek, azaz számára a Balkánhoz való tartozás részint adminisztratív kérdés, részint pedig a nyelvi és kulturális asszimiláció függvénye: „magával persze más a helyzet, maga már megszerezte az állampolgárságot, ismeri hazánk szokásait és hagyományait, de azok, akik a kilencvenes évek óta jönnek [a Balkánról], az mind csak nyers anyag” (G 97–98). Megint más vendégek Kocsisék termelékenységét használják értékmérőként: mivel jól teljesítenek a kávézóban, a család tagjai méltók arra, hogy svájcinak tekintessenek. Hi-ekkapelto *Kolibrijében* Esko, Fekete Anna detektívtársa a kulturális asszimiláció és a protestáns munkaetika vegyülékét használja mérőónként: „Te dolgozol, adót fizetsz, és tisztán beszélsz finnül, az más” (K 418).

Az etnikum, az állampolgárság, a nyelv, vagy éppen a szorgalom azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétele az elfogadásnak. Az otthon-lévő-test a biztonságát sohasem érezheti végleg szavatoltnak, hiszen az idegen idegensége bármikor fenyegetően előtűremkedhet. Akiket oda-nem-illő-testként jelöl(het)nek, tüpontosan érzékelik ezt, akárcsak Ildikó édesanyja, aki „megtiltotta, hogy a titkos nyelvünkön [ti. magyarul] beszéljünk egymással, mert az provokálja a vendégeket, azt hiszik, őket tárgyaljuk ki” (G 93). A vendégek biztonságérzetének és ezzel szoros összefüggésben a családi vállalkozás fenntartásának érdekében Kocsis Ildikó további eszközkhöz folyamodik: hogy minél kevésbé tűnjön fenyegetőnek az otthon-lévő-testek számára, butábbnak és tájékozatlanabbnak mutatja magát, mint

ami. Ildi, mielőtt visszatért a családi fészekbe, bölcsészhallgató volt, aki többek között modern kori európai és svájci történelmet is tanult. Miközben a vendégek a demokrácia fellegváraként ünnepelt svájci páholyukból megvető és gyakran rasszista megjegyzéseket tesznek a balkániakra, Ildiben forr a vágy, hogy rámutasson, Svájc történelme sem mentes a visszásságtól (G 213). Mégis inkább a hallgatást választja, hiszen tisztában van vele, hogy neki, az idegennek nem lehet több tudása a svájci és az egyetemes európai történelemről, mint a svájciaknak! Simulékony, szolgálatkész attitűdjében a társadalmi elfogadást remélő bevándorló, a tehetős kuncsaftok kényelmének biztosításáért felelős vékonypénzű pincér és a környezetében lévő emberek lelki jólétéről és nyugalmáról való gondoskodást kötelességszerűen magára vállaló nő egyidejűleg aktív. Ildi tisztában van vele, hogy oda-nemillő-testként folyton meg kell dolgoznia a bizalomért, akár a saját gondolatai árán is, ezért inkább hallgat és szorong: meghunyászkodóvá deformálja az otthon-lévő-testekkel való találkozást.

Fekete Anna, a *Kolibri* jugoszláviai magyar menekült detektívje is megsínyli az otthon-lévő-test pozíciójából viszonyuló detektívpartnere, Esko durva kifakadásait: „Idejöttök ti, istenverte bokszosok, és jól eléldegéltek a tébé pénzén, a mi adónkból, bassza meg! [...] Vagy elveszitek valamelyik finn munkáját, ahogy te is” (K 168). A gyarmatosító diskurzusok egyik alap-trópusát és egyben alapvető paradoxonát fedezhetjük fel ebben az idézetben: az idegen egyszerre ártalmatlan, cselekvésképtelen, ennél fogva természetesen lusta bennszülött és megfélemezhető vadember. A felvilágosodás óta ez a párosítás gyakran bukkan fel különféle eurocentrikus és/vagy gyarmatosító diskurzusokban, anélkül, hogy a benne foglalt ellentmondás feloldására bárminemű kísérlet történe. Ismerős lehet ez a paradoxon a kortárs média menekültekről szóló híradásaiból is: hol lézengő, semmirekellő csöcselék-ként, hol pedig ambiciózus, ezért a helyi munkavállalókra veszélyt jelentő jövőbeni munkaerőként ábrázolják őket. Ennek a paradoxonnak a fenntartása alapvető fontosságú az abjekció krízisének távoltartásához: mindaddig, amíg az idegen minden és egyben mindennek az ellentéte is, az otthon-lévő-test bármely helyzetben előhúzhat egy kellően iszonytató idegenképet, amellyel megigazolhatja saját agresszív viszonyulását.

Esko megnyilvánulásából azt is megtudhatjuk, hogy számára a Balkán, illetve a balkániság egy fehértől eltérő nagyrasz jelölőjeként funkcionál. Értékrendjében a „bokszos” – másutt „beduin” (K 221) – rasszista kifejezések jelentéstartalma sarkalatos pontokon egybeesik a korábban Anna féjéhez vágott „déli nő” sértéssel, ugyanis mind a „bokszos”, mind a „déli”, mind a „nő” fogalmához a decens európai polgárok köreibe betörő, ösztönei uralta alacsonyabb rendű lény jelentésköre társul. Az otthon-lévő-testként

fellépő Esko megnyilvánulásai a munkahelyi nyomással tetézve fokozatosan kikezdi Anna önbecsülését, és ő egyre sebesebben zuhan egy zaklatott, depressziós állapotba. Emellett Anna felelősnek érzi magát a kurd kamasz lány, Bihar sorsáért is, akit szerinte családja erővel férjhez akar adni. Mivel a rendőrség alapos indok híján ejti a becsületbeli erőszak gyanúját, Anna egyedül folytatja a kurd család megfigyelését, s ez maradék erőit is felőrli. A széthullás első jeleként visszatérnek hallucinációkkal kísért pánikzavarai: „megjelent előtte egy kétfejű sas által megerőszkolt és szétmarcangolt gyerek” – a kétfejű sas Szerbia címerállata, a gyermek pedig, ahogy Anna megállapítja, „ő maga is lehetett volna” (K 62). Fekete Anna egy súlyos traumákkal teli gyermekkor terhét hordozza: előbb édesapja hunyt el, majd a Nagy-Szerbiáról szőtt vérgőzös álmok beteljesítésére törő háborúban elveszítette idősebbik bátyját, Áront. A háborús háttérrel kilátástalanságából és a nyomasztó emlékektől egyaránt menekülő kisebbségi család sarjaként Anna már gyermekkorában megtapasztalhatta, mit jelent oda-nem-illő-testnek számítani. Amikor Bihar kiszolgáltatottságának látványa felkavarja benne a múltat, Esko xenofób viszonyulása pedig ismét oda-nem-illő-testként bélyegzi meg, mindez az élethelyzetek különbsége ellenére feléleszti benne a gyermekkor fájdalmait, s velük bizonyos regresszív, gyerekes viselkedésmódokat is: „hirtelen kedve támadt ellenkezni [...] úgy viselkedni, mint a gyerek, akiként Esko kezeli őt” (K 35).

Az abjekció krízisének deformáló hatását tehát mind Ildikó, mind Anna megsínyli: ingerlékennyé és zavarossá válnak, ennél fogva egyre kevésbé tudják képességeiknek megfelelően ellátni feladataikat, amitől aztán még ingerlékenyebbé válnak... míg nem a deformáló hatás, ha ideiglenesen is, de a kétségbeesés szélére sodorja őket: az oda-nem-illő-test helyzetében megélt kisebbségi érzés olyan fokú idegfeszültségként, majd idegi kimerültségként nyilvánul meg, hogy a fiatal nő a kilépést, az emberi világ hátrahagyását kezdi sóvárogni. Fekete Anna „filmszakadást akart, mégpedig alaposat” (K 352), Kocsis Ildi pedig a kávézó asztalai alatt egy vendég cipője után tapogatózva arra gondol, „legközelebb tovább lenn fogok maradni [...] szórakoztató gondolat, ijesztő gondolat, hogy szeretnék fekvé maradni” (G 98).

Ez utóbbi jelenet, amikor Ildikó a térdén csúszkálva keresgél a vendégek lábai között, külön figyelmet érdemel. A fiatal jugoszláviai magyar pincérnő az asztalok alatt összetalálkozik az egyik vendég kutyájával, egy megszeppent kis ölellyel, aki, akárcsak Ildikó, szintén a padlóhoz lapulva remél biztonságot. A helyzetük hasonlósága mély együttérzést kelt Ildiben a kutyus iránt, s ez végre képessé teszi arra, hogy saját meggyötört személye felé is enyhültebb szívvel forduljon. Ennek hála felismeri, hogy a frusztrált feszült-

ség, amely eltölti, nem valamiféle jellembéli hiányosság következménye, hanem az oda-nem-illő-test pozíciójából következik, amelybe az otthon-lévő-testek kényszerítik. Miközben Herr Pfister „szívből és kiadósan nevet” Ildikó négykézlábás gyakorlatán, ő arra gondol, „ha a kutya nem teszi meg, bokán fogom harapni Herr Pfistert” (G 97) – persze ehelyett inkább visszajuttatja a lábbelit a tulajdonosának. A bevándorló pincérnő visszatérése az asztalok alatti, alantasabb, állatok benépesítette világból az emberek körébe, egy kutya-tevékenység révén valósul meg: visszaviszi az elejtett tárgyat, a cipőt, a gazdájának. Az ilyen és ehhez hasonló megalázó helyzetek hatására Ildikó egyre precízebben érzékeli, hol van balkániként a helye a svájci társadalomban. Hamarosan felismeri: saját épen maradása és jövőbeni gyarapodása érdekében meg kell törnie az otthon-lévő-test/oda-nem-illő-test egymást félelemkorlátok közé záró hatalmi játékát.

A kurd család megfigyelése közben Fekete Anna gyakran gondol Finnországba érkezésének körülményeire, a kezdeti nehézségekre. Bár sokféle kihívással kellett szembenéznie, visszatekintve a rá jellemző józansággal belátja, hogy más menekültekhez, például Bihar családjához képest, édesanyja, testvére és ő viszonylag könnyedén megúszták, hiszen „nekik nem jutott osztályrészül a hónapról hónapra húzódó kínzó várakozás, félelem, [...] akkor rendkívüli törvény volt érvényben, nekik előjoguk volt. És ők már eleve, hogy is lehetne mondani, kész európaiak voltak” (K 131). Azaz a finn bürokratikus rendszer kettős mércéjének megfelelően a balkáni menekülők, részint mert háborús zónából érkeztek, de részint mert „európaibbak”, mint a más kontinensekről érkezők, könnyebben jutottak dokumentumokhoz, engedélyekhez, segélyhez. Csakhogy az állampolgárság adminisztratív ténye még nem elégséges a teljes körű társadalmi elfogadáshoz. Végsőkéig kifacsart állapotában Anna egyre inkább úgy látja magát, ahogyan az otthon-lévő-test pozíciójából Esko látja őt: mint oda-nem-illő-testet, azaz egy nemkívánatos bevándorlót, akinek létjogosultságát folyton bizonyítania kell: „Mindegyikük utál. Elfuserált rendőr vagyok, és elfuserált ember. Mindent annak a számlájára írnak, hogy külföldi vagyok. Énutánam egyetlen bevándorló háttérű rendőr sem fog munkát kapni ebben a városban, pedig nekem kellett volna úttörőnek lennem” (K 395).

Az abjekció krízisének deformáló hatása tehát Kocsis Ildikó és Fekete Anna életében hasonlóan jelentkezik: mindketten alvászavarral küzdenek, egyre intenzívebben szoronganak, paranoid és önostorozó gondolatokkal viselkednek, depressziósak. Ezt súlyosbítja, hogy a megtapasztalt nehézségeket még legközelebbi hozzátartozóikkal sem beszélhetik meg, mert mindkét bevándorló családban erőteljesen érvényesül a hallgatás tabuja: „Áronról nem beszéltek többet. A háborúról sem beszéltek többet. [...] Apjukról már

régóta nem beszéltek, így aztán volt tapasztalatuk, hogyan kell hallgatni a nehéz témákról” (K 205). A Kocsis családban – „mi, akik voltaképp sosem beszélünk a háborúról otthon” (G 86) –, az apa teljesen elzárkózik attól, hogy a bevándorlósors hányattatásait néven nevezze. Hosszú évek nehéz munkájával összekapart tapasztalataikat helyette is az édesanya fogalmazza meg: „Az egyetlen lehetőség, hogy munkával előrébb juss, és ez, hidd el nekem, nem sikerül, ha nem tettetted magad süketnek vagy hülyének” (G 261).

Felmerül, miért maradnak ezek a fiatal nők mégis Finnországban és Svájcban, ha egyszer ott a fajtájukat szó szerint nem veszik emberszámba, s ha lelkük amúgy is oly gyakran sajog a szülőföldjük iránti vágyakozástól? A legkézenfekvőbb válasz persze, hogy még bevándorlóként is előnyösebb helyzetben vannak, mint a Vajdaságban maradt rokonaik és ismerőseik, hiszen bizton számíthatnak rá, hogy munkájukért bért, betegségeikre gyógyszerert kapnak. Ugyanilyen fontos azonban, hogy mindketten tisztában vannak vele, nőként mennyire leszűkülne a lehetőségeik köre, ha hazaköltöznenek. Fekete Annának igen csekély esélye lenne arra, hogy magyar nőként a szerb rendőrségben nyomozótiszti rangot kapjon, főként, hogy választásához a saját közössége felől sem sok támogatást remélhetne. Ezt támasztja alá anyjával folytatott beszélgetése is, melyből kiderül, hiába vannak szakmai sikerei, anyja számára az egyedüli értékmérő az, hogy mikor házasodik már meg, mikor szül neki (!) unokákat (K 323). Ildikó számára akkor válik nyilvánvalóvá, fiatal nőként mennyivel több szabadsága van Svájcban, mint a Tisza mentén lenne, amikor elköltözik otthonról. Felismeri, „az egyéni kitörésem számukra [azaz szülei számára] a családtól való elfordulást jelenti” (G 273), de azt is, hogy otthon, a rokonság és a közösség árgus tekintetétől kísérvé a szülők még több ellenállást tanúsítottak volna döntésével szemben. Összefoglalva: tudják tehát, hogy a Vajdaságban otthon lehetnének, de csak amennyiben betartják azokat az íratlan szabályokat, amelyek meghatározzák, hol egy nő helye.

Sara Ahmed hangsúlyozza, hogy az abjekció krízisének re-formáló hatása is lehet, amennyiben az oda-nem-illő-testként megjelölt szubjektum valamiképpen szétfeszíti a ráerőszakolt kereteket. Ennek előfeltétele a kritikus viszony kialakítása az otthon-lévő-test által képviselt értékrenddel szemben. Kocsis Ildikó számára a kitöréshez szükséges erőt az abjekció krízisének egy különösen brutális megnyilvánulásával való szembesülés hozza meg. Rá hárul ugyanis a feladat, hogy rendbe hozza a Mondial fekáliával összekent vécéjét. Ildikó a helyszínt látva egykettőre felismeri, hogy nem baleset történt, hanem valaki, feltehetőleg egy „rendes” svájci kuncaft „üzent” a családnak. A látvány okozta sokk keltette érzéketlen állapotban radikális lépéshez folyamodik: puszta kézzel esik neki a mocsoknak. Ha már egy-

szer „egyértelmű, hogy valaki szándékosan kente össze a falat, ezért ne is legyen semmi műanyag köztem meg a szar között” (G 247–249), gondolja. Az „üzenet” megfejtéséhez is maga Ildikó kínál támpontot, tőle tudhatjuk meg, hogy a „*Schissuslander!*, szaros külföldiek!, ez a leggyakrabban halott verbális támadás” (G 249). A további narrációból kíméletlenül pontos helyzetértékelés bontakozik ki: „(én, aki leírom azt, hogy »szar«, nem tudom elképzelni, hogy az itteni polgárok szájukra vennék ezt a szót, de talán mégis megteszik, talán egymás fülébe súgják, hogy »szaros«, szaros és jógó, ez illik egymáshoz, a polgárok, akiknek kulturált életükben vizeletük és székletük van, a tény, hogy a szar ott van a falon, csak azt bizonyítja, hogy mi, azaz *ők*, szarosak)” (G 250). Az eset után Ildikó a rendőrséghez akar fordulni, de szülei nyomására eltántorodik ettől, ők ugyanis a társadalmi megkapaszkodás egyedüli módját abban látják, ha hallgatnak és tűrnek. Az abjekció krízisének ez a durva megnyilvánulása, amikor is egy otthon-lévő-test az abszolút abjektel, a test által kivetett fekáliával jelölte meg a családot, valamint rajongva szeretett szülei végérvényes deformálódásával való szembesülés hatására Ildikó úgy dönt, felmond a kávéházban. Elköltözik otthonról, visszatér tanulmányaihoz, majd írni kezd, mert érzi, képtelen a további meghunyászkodó hallgatásra. A *Galambok röppennek föl* egyes szám első személyű elbeszélése Kocsis Ildikó fegyverténye, mellyel megmutatja, képes lett sokféle világának ellentmondásuktól sem mentes összetettségéből saját hangot csiholni.

Fekete Anna, a *Kolibri* főhőse más utat jár be. Hogy csökkentse a magára nehezedő nyomást, elhatározza, ha kell, szó nélkül túri Esko kekeckedését: „Eszébe jutott, mennyire nem akarja, hogy a férfi húzásai provokálják, és figyelmét a kinti világra összpontosította” (K 283). Akárcsak a Kocsis szülők, ő is a hallgatást választja, csakhogy számára ez nem életre szóló fegyverletétel, hanem taktika: így gyűjt erőt az igazán fontos ütközetek, azaz a munkahelyi küzdelmek megvívásához. Bár elsődleges célja a nyomozások sikeres lezárása, fegyelmezettségével és gerincességével hamarosan beveszi detektívtársa megvetésből és gorombaságból épített erődítményét is. Közben egy szakmai sikert is elkönnyvelhet, kiderül ugyanis, hogy Biharral kapcsolatban igaza volt, a családja valóban erővel férjhez akarta kényszeríteni a kurd kamasz lányt. Amikor Esko Anna lekötelezettjévé válik, mert a fiatal nő a faggatás dacára sem köpi be gyakori munkahelyi italozásáért, társa hálatelt szavaira a megerősödött és önbizalmát visszanyert Anna már a következőképp válaszol: „Egy rendes balkáni nem pletykál a főnöknek, ez magától értetődik. A finnekkal kapcsolatban nem lennék ebben ilyen biztos, legalábbis a rendes finnekkal kapcsolatban” (K 418). Az idézett beszélgetésben tehát felvállalja a vele, mint oda-nem-illő-testtel azonosított világot, de

közben cselesen visszajára fordítja az otthon-lévő-test által képviselt értékrendet, és a balkániságot tünteti fel értékforrásként. Az abjekció krízisének reformáló hatása abban nyilvánul meg Annánál, hogy felismeri, különbözősége mekkora erőforrás, s immár képes felvállalni ezt a különbözőséget és erőt akár a munkája során is: „a balkáni gyökereimnek hála, a hangomat legalább tudom használni – gondolta elégedetten” (K 439).

Melinda Nadj Abonji *Galambok röppennek föl* és Kati Hiekkapelto *Kolibri* című regényének kisebbségi sorsból gyermekként bevándorlósorsra jutott nőalakjai tükröt tartanak hazájuk többségi társadalma, sőt, a saját kisebbségi közösségük által működtetett kirekesztő és/vagy korlátozó konvencióknak, de mindenekelőtt a nyugati országokban a bevándorlók, elsősorban a keletről és szegény sorból érkező bevándorlók osztályrészéül jutó idegenyülöletnek. Az őket ért megaláztatások azonban minden esetben nőiségüket is célba veszik, így nekik egyszerre kell megbirkózniuk a bevándorlót, a pénztelent, a balkánit és a nőt érő támadásokkal. Ezért kulcsfontosságú, hogy az idegen helyzetét és nehézségeit a maga soktényezős bonyolultságában vegyük górcső alá, melyből nem hiányozhat a társadalmi osztályhoz, a nagyrasszokhoz és a társadalmi nemhez kapcsolódó sztereotípiák elemzése.

Ildikó és Anna története, más fiktív és valós bevándorlótörténetekkel elentétben, pozitív végkicsengésű: ugyan megszenvedik az oda-nem-illő-test billogának viselését, de végül képessé válnak arra, hogy újraalkossák magukat anélkül, hogy feladnák saját értékrendjüket. Mintha kettőjük helyett is beszélne, amikor Bihar így fogalmazza meg életben és épen maradásának kulcsát: „Elhatároztam, hogy soha nem fogom szítani magamban a keserűséget. Nem akarok olyanná válni, mint apa és anya” (K 210). Ugyanezt visszhangozzák Ildikó záró szavai, aki hűgával halottak napján egy névtelen sírt látogat meg, hogy ott, a távolból lerója kegyeletét: „magának, mamika, elénekeltünk egy dalt, és a maga nevében azt kértük, hogy az élők ne haljanak meg időnek előtte” (G 278). Hogy az élők éljenek, s ne csak élőhalottként túléljenek, ahhoz a regények tanulsága szerint a keserűség, azaz az idegen-lét deformáló hatásának felszámolása, valamint a helyén felfakadó erők tettvágyba oltása szükséges, hiszen „a LED-ek és a neoncsövek alatt fáradhatatlanul játszani kell a piaci erők rendezte színdarabot, melynek neve: a nyugati ember” (K 486).

IRODALOM

- AHMED, Sara. 2000. *Embodying Strangers* = Horner, Avril and Angela Keane (eds.) *Body Matters*. Manchester and New York: Manchester University Press. 85–97.
- FAUSTO-STERLING, Anne. 1995. “Gender, Race, and Nation: The Comparative Anatomy of ‘Hottentot’ Women in Europe, 1815–1817.” = Jennifer Terry and Jacqueline Urla (eds.), *Deviant Bodies: Critical Perspectives on Difference in Science and Popular Culture*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press. 19–48.
- HIEKKAPELTO, Kati. 2013 [magyarul 2015]. *Kolibri*. Fordította Bába Laura. Athenaeum Kiadó
- KRISTEVA, Julia. 1996. „Bevezetés a megalázottsághoz.” Fordította Kiss Ágnes = *Café Babel*, 20.
- LEWIS, Martin W. and Karen E. WIGEN. 1997. *The Myth of Continents: A Critique of Metageography*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press
- MELEGH, Attila. 2006. *On the East-West slope: Globalization, nationalism, racism, and discourses on Central and Eastern Europe*. Budapest and New York: Central European University Press
- MINGOLO, Walter D. and Madina V. TLOSTANOVA. 2006. “Theorizing from the Borders: Shifting to Geo- and Body-politics of Knowledge” = *European Journal of Social Theory*. 9.2, 205–221.
- NADJ ABONJI, Melinda. 2010 [magyarul 2012]. *Galambok röppenek föl*. Fordította Blaschik Éva. Budapest, Magvető
- PÁLMAI, Krisztián. „A kristevai szemiotikus jelenségek és az abjekció fogalmainak meghatározása.” In *Szabadpart* 24–25. URL http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/24/24_komm_palmi.htm#_ftn21
- TLOSTANOVA, Madina. 2010. *Gender Epistemologies in the Eurasian Borderlands*. New York: Palgrave Macmillan
- TODOROVA, Maria. 1999. “Hierarchies of Eastern Europe: East-Central Europe versus the Balkans” = *Culture and Reconciliation in Southeastern Europe*. Thessaloniki: Paratiritis, 11–65.
- WANK, Solomon. 1997. “The Disintegration of the Habsburg and Ottoman Empires: A Comparative Analysis.” = Dawisha, Karen and Bruce Parrott (eds.) *The End of Empire? The Transformation of the USSR in Comparative Perspective*. Armonk, NY and London: M. E. Sharpe. 94–121.
- WOLFF, Larry. 1994. *Inventing Eastern Europe*. Stanford: Stanford University Press

Embodied Borders

Prompted by the current wave of migration from Eastern Europe towards Western European countries, this study explores the effects of being labeled as a “body out of place” (Sara Ahmed) in an environment where one seeks a better life, or simply survival.

Through a close reading of two migrant novels, I look at how an individual's class, racial origin, and gender, shape the discourse around their alienness; and in turn how these modify their self-perception.

Key words: alien, body-at-home, body out of place, immigrant

Otelovljene granice

Pokrenuta aktuelnim talasom migracije iz pravca Istočne Evrope u pravcu zapadnoevropskih zemalja, koja snažno dotiče i Vojvodinu, studija istražuje kakav efekat može da ima kada jednu osobu u nekoj sredini u kojoj se ona nada preživljavanju, odnosno ostvarivanju prihoda potrebnih za život, okarakterišu kao nekog ko ne pripada toj sredini. Kroz dubinsko čitanje dva imigrantska romana tražim odgovor na pitanje na koji način utiču materijalno stanje, poreklo i društveni rod neke osobe na predstavu koju stvaraju o njoj kao strancu, te na koji način one modifikuju predstavu pojedinca o sebi samom.

Gljučne reči: imigrant, stranac, telo-kod-kuće, telo-koje-se-ne-uklapa

Beérkezés időpontja: 2016. 10. 29.

Közlésre elfogadva: 2016. 11. 30.